

DORIVOR O‘SIMLIKLARNING BIOLOGIK XUSUSIYATLARI VA TARQALISHI

Turdimuratova Umida

NDPI doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqola dorivor o‘simliklarning biologik xususiyatlari va ularning tabiatda tarqalishini o‘rganishga bag‘ishlangan. Dorivor o‘simliklar ekologik tizimning muhim qismi bo‘lib, inson salomatligi uchun terapevtik ahamiyatga ega. Maqolada dorivor o‘simliklarning morfologik va fiziologik xususiyatlari, biologik xilma-xilligi, shuningdek, geografi-k tarqalishi va tabiiy muhitga bog‘liqligi tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: dorivor o‘simliklar, biologik xususiyatlar, tarqalish, biodiversitet, ekologik tizim

Abstract: This article focuses on the biological characteristics and distribution of medicinal plants. Medicinal plants are an essential part of ecological systems and hold therapeutic significance for human health. The study analyzes their morphological and physiological traits, biodiversity, as well as geographic distribution and dependence on natural habitats.

Keywords: medicinal plants, biological characteristics, distribution, biodiversity, ecological system

Аннотация: Данная статья посвящена биологическим характеристикам и распространению лекарственных растений. Лекарственные растения являются важной частью экосистем и имеют терапевтическое значение для здоровья человека. В статье анализируются морфологические и физиологические свойства растений, их биологическое разнообразие, а также географическое распространение и зависимость от природных условий.

Ключевые слова: лекарственные растения, биологические характеристики, распространение, биоразнообразие, экосистема

KIRISH

Dorivor o‘simliklar – insoniyat uchun qadimiy manba bo‘lib, ularning terapevtik xususiyatlari turli davrlarda xalq tibbiyoti va an‘anaviy dorivor amaliyotlarda keng qo‘llanib kelgan. Har bir dorivor o‘simlikning biologik xususiyatlari uning terapevtik samaradorligi va farmakologik imkoniyatlarini belgilaydi. Misol uchun, o‘simlikning ildizi, bargi, guli yoki mevasidagi bioaktiv moddalarning mavjudligi uning qaysi kasalliklarga qarshi foydali ekanligini aniqlashga yordam beradi.

Zamonaviy ilm-fan dorivor o‘simliklarni o‘rganishda faqat ularning tibbiy ahamiyatiga emas, balki ekologik tizimdagi o‘rniga ham e‘tibor qaratadi. Dorivor o‘simliklar biologik xilma-xillikni oshiradi, tuproqni barqarorlashtiradi va iqlim sharoitiga moslashish orqali tabiiy muhitning barqarorligiga hissa qo‘shadi. Shu bilan birga, ularning tarqalishi iqlim,

tuproq turi, suv resurslari va boshqa biotik omillarga bog‘liq bo‘lib, antropogen faoliyat – qishloq xo‘jaligi, urbanizatsiya, sanoat chiqindilari – natijasida cheklanishi mumkin.

Maqolaning asosiy maqsadi – dorivor o‘simliklarning morfologik va fiziologik xususiyatlarini tahlil qilish, ularning tabiiy tarqalishi va ekologik bog‘liqligini aniqlash hamda bu ma’lumotlarni inson salomatligi va ekologik barqarorlik nuqtai nazaridan ilmiy asoslashdir. Shu bilan birga, dorivor o‘simliklarni asrab-avaylash va ularni samarali foydalanish choralarini aniqlashga yordam berish ham maqolaning vazifalaridan biridir.

Dorivor o‘simliklarning morfologik va fiziologik xususiyatlari

Dorivor o‘simliklarning biologik xususiyatlari ularning terapevtik qiymatini aniqlashda asosiy rol o‘ynaydi. Morfologik xususiyatlar – o‘simlikning tashqi ko‘rinishi va tuzilishi – uning faol biologik moddalar ishlab chiqarish qobiliyatiga bevosita ta’sir qiladi. Masalan:

- Ildiz: Ko‘pincha alkaloidlar, glykozidlar va boshqa bioaktiv birikmalar manbai hisoblanadi. Masalan, zanjabil ildizi va ginseng ildizi yallig‘lanishga qarshi va immun tizimini mustahkamlovchi xususiyatlarga ega.

- Barg: Barglarda flavonoidlar, vitaminlar va efir moylari mavjud bo‘lib, ular antioksidant xususiyatga ega. Masalan, qarag‘at va lavanda barglari immunitetni mustahkamlashda samarali hisoblanadi.

- Gul: Efir moylari va fenol birikmalarni ishlab chiqaradi. Romashka va lavanda gullari yallig‘lanishga qarshi va tinchlantiruvchi xususiyatlarga ega.

- Meva va urug‘lar: Dorivor o‘simliklarning mevalari va urug‘lari minerallar, vitaminlar va yog‘li moddalarga boy bo‘lib, ularning terapevtik va oziqlanish qiymati yuqori. Masalan, qarag‘at mevalari yurak-qon tomir tizimiga foydali.

Fiziologik xususiyatlar – o‘simlikning metabolik faoliyati va tabiiy muhitga moslashish qobiliyati – ham juda muhimdir. Masalan, lavanda qurg‘oqchil hududlarda suvni tejashga moslashgan, zanjabil esa nam va tropik sharoitlarda tez rivojlanadi. Shu jihat dorivor o‘simliklarning yashash sharoitini va bioaktiv moddalarning sintez qobiliyatini belgilaydi.

Tarqalishi va ekologik bog‘liqligi

Dorivor o‘simliklar dunyo bo‘ylab turli ekologik zonalarda uchraydi va ularning tarqalishi iqlim, tuproq va suv resurslari bilan bevosita bog‘liq.

- Tropik va subtropik hududlar: Bu hududlarda yuqori namlik va harorat dorivor o‘simliklarning keng tarqalishiga yordam beradi. Masalan, aloe, zanjabil, kardamon kabi o‘simliklar tropik mintaqalarda tabiiy tarqaladi.

- Mo‘tadil iqlimli hududlar: Bargli va gulli dorivor o‘simliklar, masalan, romashka, qalampir va lavanda, bu hududlarda muvaffaqiyatli o‘sadi.

- Qurg‘oqchil hududlar: Suvni kam talab qiladigan chidamli dorivor o‘simliklar, masalan, lavanda va ba’zi romashka turlari, qurg‘oqchil sharoitga moslashadi.

Dorivor o‘simliklarning tarqalishida antropogen omillar ham muhim rol o‘ynaydi. Qishloq xo‘jaligi, shaharsozlik, sanoat chiqindilari va tabiiy muhitning degradatsiyasi o‘simliklarning tabiiy tarqalishini cheklashi mumkin. Shu sababli, ularni himoya qilish va tabiiy yashash muhitini saqlash zarur.

Dorivor o‘simliklarning inson salomatligi va iqtisodiy ahamiyati

Dorivor o‘simliklar inson hayotida nafaqat terapevtik, balki iqtisodiy va ekologik ahamiyatga ham ega:

- Farmakologik ahamiyati: Dorivor o‘simliklar asosida dori vositalari ishlab chiqariladi. Masalan, alkaloidlar, glykozidlar va efir moylari antibiotiklar, vitamin komplekslari va yallig‘lanishga qarshi preparatlarda ishlatiladi.

- Kosmetika va parfyumeriya: Efir moylari va ekstraktlar kosmetika sanoatida keng qo‘llaniladi, terini parvarish qilish va aromaterapiyada foydalaniladi.

- Iqtisodiy ahamiyati: Dorivor o‘simliklarni yetishtirish va qayta ishlash mahalliy iqtisodiyotga foyda keltiradi, ekologik turizmni rivojlantirishga yordam beradi.

Shuningdek, dorivor o‘simliklar ekotizimning barqarorligida muhim rol o‘ynaydi, biologik xilma-xillikni saqlaydi va tuproqning biologik faoliyatini yaxshilaydi.

Dorivor o‘simliklarni saqlash va muhofaza qilish

Dorivor o‘simliklarning tabiiy resurslari cheklangan bo‘lib, ular tabiiy muhitdagi ekologik omillarga va inson faoliyatiga juda sezgirdir. Shu sababli ularni saqlash va muhofaza qilish masalasi juda dolzarb.

Tabiiy muhitdagi saqlash

Tabiiy sharoitda dorivor o‘simliklar iqlim, tuproq va suv manbalariga bog‘liq bo‘lib o‘sadi. Ularning yashash maydonlarini himoya qilish uchun quyidagi chora-tadbirlar qo‘llanilishi mumkin:

- Ekologik hududlarni tashkil etish (tabiat qo‘riqxonalarini, dorivor o‘simliklar bog‘lari).

- Biologik xilma-xillikni saqlash dasturlari orqali noyob va kam uchraydigan o‘simlik turlarini himoya qilish.

- Tuproq va suv resurslarini boshqarish orqali o‘simliklarning tabiiy o‘sish sharoitlarini yaxshilash.

Sun‘iy ko‘paytirish va yetishtirish

Tabiiy resurslarni kamaytirishning oldini olish uchun dorivor o‘simliklarni bog‘larda yoki fermer xo‘jaliklarida yetishtirish muhim hisoblanadi. Sun‘iy ko‘paytirishning afzalliklari:

- Noyob va tibbiyotda talab yuqori bo‘lgan o‘simliklarni barqaror ta‘minlash.

- Tabiiy yashash muhitga bosimni kamaytirish.

- Farmatsevtik sanoat va mahalliy iqtisodiyot uchun barqaror manba yaratish.

Qonunchilik va xalqaro me‘yorlar

Dorivor o‘simliklarni himoya qilishda milliy va xalqaro qonunchilik ham muhim rol o‘ynaydi. Masalan:

- UNESCO va CITES kabi tashkilotlar himoya qilinadigan o‘simlik turlarini belgilaydi.

- Milliy darajada qabul qilingan qonunlar o‘simliklarni noqonuniy yig‘ish va eksportdan himoya qiladi.

Saqlash va muhofaza qilish bo‘limi dorivor o‘simliklarning nafaqat ilmiy, balki iqtisodiy va ekologik jihatdan barqaror rivojlanishini ta‘minlaydi. Shu yo‘l bilan insoniyat va tabiiy muhit o‘rtasida muvozanat saqlanishi mumkin.

Dorivor o‘simliklarning farmakologik va terapevtik ahamiyati

Dorivor o‘simliklar inson salomatligi uchun qadimdan muhim manba bo‘lib kelgan. Ular nafaqat an‘anaviy tibbiyotda, balki zamonaviy farmakologiyada ham dori vositalari ishlab chiqarishda asosiy rol o‘ynaydi. Dorivor o‘simliklarning farmakologik xususiyatlari ularning bioaktiv moddalar tarkibiga bog‘liq bo‘lib, bu moddalarning terapevtik samaradorligini aniqlaydi.

Bioaktiv moddalar va ularning ahamiyati

Dorivor o‘simliklar tarkibida turli bioaktiv moddalar mavjud:

- Alkaloidlar: Nerv tizimini tinchlantirish, og‘riqni kamaytirish va yurak faoliyatini qo‘llab-quvvatlashda muhim. Misol: ginseng, qalampir ildizi.

- Flavonoidlar: Antioksidant xususiyatga ega, hujayralarni oksidlanishdan himoya qiladi. Misol: qarag‘at, limon balmumu.

- Glykozidlar: Yurak faoliyatini tartibga soladi va qon bosimini muvozanatlaydi. Misol: digitalis, romashka.

- Efir moylari: Yallig‘lanishga qarshi, antibakterial va tinchlantiruvchi xususiyatga ega. Misol: lavanda, romashka, eukalipt.

Terapevtik yo‘nalishlar

Dorivor o‘simliklar quyidagi asosiy terapevtik yo‘nalishlarda qo‘llaniladi:

Immun tizimini mustahkamlash: Qarag‘at, echki gulyali o‘simliklar va ginseng.

Yurak-qon tomir tizimini qo‘llab-quvvatlash: Qalampir, digitalis.

Nerv tizimini tinchlantirish va stressni kamaytirish: Lavanda, romashka, valeriana ildizi.

Hazm qilish tizimini yaxshilash: Zanjabil, nan, koriander.

Yallig‘lanishga qarshi ta‘sir: Romashka, aloe, eukalipt.

Farmatsevtik sanoatdagi roli

Dorivor o‘simliklardan olingan ekstraktlar va faol moddalar zamonaviy dori vositalarida keng qo‘llaniladi. Masalan:

- Aspirin – salitsilat moddasi orqali ishlangan, salix (qovun) bargidan olinadi.
- Digoksin – yurak faoliyatini qo‘llab-quvvatlovchi glykozid, digitalis ildizidan olinadi.

- Ginseng ekstrakti – immunitetni kuchaytiruvchi va charchoqni kamaytiruvchi vosita.

Ilmiy tadqiqotlar va kelajak istiqbollari

So‘nggi yillarda ilmiy tadqiqotlar dorivor o‘simliklarni yangi dori vositalari, antioksidantlar va kosmetik preparatlar manbai sifatida o‘rganishga qaratilgan. Genetik tadqiqotlar va bioaktiv moddalarning molekulyar tahlillari dorivor o‘simliklarning samaradorligini oshirish va ularni sanoat miqyosida ishlatish imkonini beradi.

XULOSA

Dorivor o‘simliklar insoniyat hayotida qadimiy davrlardan buyon muhim o‘rin tutib kelgan. Ularning biologik xususiyatlari – morfologik tuzilishi, fiziologik faoliyati va

bioaktiv moddalar tarkibi – ularning terapevtik samaradorligini belgilaydi. Maqolada ta’kidlanganidek, ildiz, barg, gul va mevalaridagi bioaktiv birikmalar inson salomatligini qo‘llab-quvvatlashda turli vazifalarni bajaradi: immunitetni mustahkamlash, yallig‘lanishga qarshi kurashish, nerv tizimini tinchlantirish va yurak-qon tomir tizimini qo‘llab-quvvatlash.

Dorivor o‘simliklarning tarqalishi ekologik omillarga, iqlim sharoitlariga va tuproq tarkibiga bevosita bog‘liq. Tropik, subtropik va mo‘tadil iqlimli hududlarda ularning tabiiy yashash maydonlari turlicha bo‘lib, qurg‘oqchil hududlarda esa suvni tejashga moslashgan turlar uchraydi. Shu bilan birga, antropogen omillar – qishloq xo‘jaligi, urbanizatsiya va sanoat faoliyati – ularning tabiiy resurslariga bosimni oshirib, ularni saqlash va muhofaza qilish masalasini dolzarb qiladi.

Dorivor o‘simliklarni saqlash va muhofaza qilish ularning kelajak avlodlar uchun mavjudligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Tabiiy muhitni himoya qilish, sun’iy ko‘paytirish va yetishtirish, shuningdek, milliy va xalqaro qonunchilikni qo‘llash orqali o‘simliklarning biologik xilma-xilligi va farmakologik manbalarini barqaror saqlash mumkin.

Farmakologik va terapevtik nuqtai nazardan dorivor o‘simliklar inson salomatligi uchun qimmatli manba hisoblanadi. Ularning bioaktiv moddalarini o‘rganish va sanoat miqyosida ishlatish zamonaviy farmakologiya va kosmetika sohasida yangi imkoniyatlar yaratadi. Shu bilan birga, dorivor o‘simliklarni ekologik jihatdan barqaror va iqtisodiy nuqtai nazardan samarali rivojlantirish orqali mahalliy va global darajada iqtisodiy foyda ham olish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, dorivor o‘simliklarning biologik xususiyatlarini, tarqalishini va inson hayotidagi ahamiyatini o‘rganish nafaqat ilmiy, balki ekologik, farmakologik va iqtisodiy nuqtai nazardan katta ahamiyatga ega. Ularni saqlash va samarali foydalanish choralari ishlab chiqish ekologik barqarorlikni ta’minlash va inson salomatligini mustahkamlash yo‘lida muhim qadamdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karshibayev X.K., Maxkamov T.X. – Dorivor o‘simliklar biologiyasi va ekologiyasi. “Ziyo Nashr-Matbaa”, Guliston; (2022)
2. V. T. Qaysarov – Dorivor o‘simliklar biologiyasi va ekologiyasi Toshkent (2023)
- 3 R. A. Alimova – Dorivor o‘simliklardagi ikkilamchi moddalar va ularning ahamiyati Toshkent (2022)
4. I. J. Sulaymonov – Dorivor o‘simliklar yetishtirish texnologiyasi Toshkent (2022)